

"Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti"

II məqalə

Üçcildlik monoqrafiya haqqında qeydlər

Bu gün globalizasiya dediyimiz çağımızda milli dillərin inkişafına qayğı dövlət strukturlarının diqqət mərkəzindədir. Dil və nitq anlayışlarının ayrılmaz olduğunu bilərək Heydər Əliyevin siyasi natiqliyimizin inkişafındakı mühüm rolunu araşdıran Azərbaycan Tibb Universitetinin III daxili xəstəliklər kafedrasının dosenti, tibb üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı Nağdəli Zamanovun "Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti" üçcildlik monoqrafiyasını nəfis şəkildə çap etdirmişdir. 2014-cü ildə işıq üzü görmüş monoqrafiyanın II cildində dosent Zamanov tərəfindən ulu öndərin çıxışlarında əsas və köməkçi nitq hissələrinin, eləcə də frazeoloji birləşmələrin, sinonimlərin üslubiyyət yaratmasını ciddiyyətlə araşdırılmışdır.

Əsas nitq hissələri arasında sayılır Heydər Əliyevin dilində quru rəqəmlər olmaqdan uzaqlaşaraq üslubi keyfiyyət qazanır. "Heydər Əliyevin çıxış etdiyi hər bir auditoriyanın öz rəqəmlər dili var" desək yanlışdır. 21 sentyabr 1993-cü ildə Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşdə söylədiyi nitq ölkə həyatında ciddi rol oynayan, tariximizdə araşdırılmağa layiq olan rəqəmlərlə zəngindir. Bu rəqəmlər alimlər auditoriyasını düşündürməyə, düşdüyümüz tarixi situasiyadan çıxmağa sövq edir: "Bəli, 1918-ci il may ayının 28-də Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaranması Azərbaycan tarixində böyük ictimai-siyasi hadisədir. Tarixçilər yaxşı bilirlər ki, 23 ay ərzində bu dövlətin tərkibi beş dəfə dəyişib, bu dövlətdə, bu parlamentdə beş partiya iştirak edib: Müsavat Partiyası, İttihad Partiyası, Əhrar Partiyası, Sosialist Partiyası, hətta Daşnak Sütyun Partiyası. Bu parlament sistemi dövlətin yaşamasına imkan vermədi və ayrı-ayrı qruplar, partiyalar arasında gedən çekişmələr, çarpışmalar, intriqalar özü-özündə bu dövlətin adına ləkə vurdu. Mən bunu nə üçün deyirəm? Ona görə ki, biz bundan ibrət dərsi almalıyıq".

Müəllif monoqrafiyalarında yeri gəldikcə Azərbaycan ədəbiyyatının korifeyləri ilə ciddi müqayisələr aparır, dil varisliyimizi oxuculara çatdırır: "Bu fəsil üzərində işləyərkən Nəsimi əsərlərində "bir" miqdar sayının yerini müəyyənləşdirmək maraqlı oldu:

Bir əcaib dilbərə düşdü könül,
Bir əli yetməz yarə düşdü könül.
Yaxud:

Ol jalə ki, düşdü gül rüxsarımız üzrə
Bir qotrə yağış damdımı min lalə tər oldu
Mələm oldu ki, "bir" sayı Heydər Əliyevin nitqində də məhsuldar sözyaratma funksiyası daşıyır: "Ancaq eyni zamanda mən bu gün onu da bir daha bəyan etmək istəyirəm ki, heç bir zaman Azərbaycan torpaqlarının bir qarışı belə başqa bir ölkənin əlində ola bilməz!" Təkcə bu müqayisələr göstərir ki, dilimiz bu qədər keşməkeşlərə davam gətirə bilib. Bunun kökündə Azərbaycan insanının, Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin dilə olan sevgisi dayanır. Dilimizin belə davamlılığının başqa cür izahı düşünürəm ki, uğurlu olmayacaq".

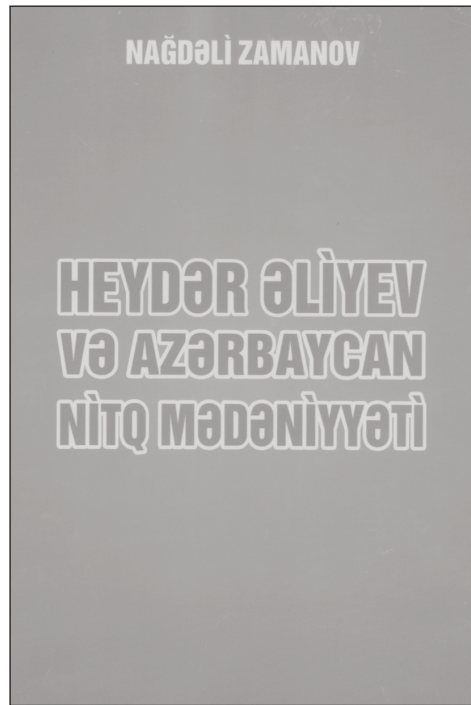
Müəllif Heydər Əliyevin öz ecəzkar nitqləri ilə əvəzlik nitq hissələrinin yaratdığı üslubi-semantik xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi təqdim edir: "Müəyyən şəxs əvəzliyi "mən" Heydər Əliyevin nitqində ölkənin birinci şəxsinin məsuliyyəti təkbəşinə üzərinə götürdüyü məqamlarda daha çox işlədilir; "Biz" şəxs əvəzliyi böyük natiqin dilində məsələlərə müəyyənlilik, aydınlıq gətirməklə yanaşı "bir olmaq", "yaxınlaşmaq", mənalarda işlənərək auditoriyalarda doğmalığı hissələri yaradır. "Sən" müəyyən şəxs əvəzliyini Heydər Əliyev özünə doğma hesab etdiyi görkəmli elm, mədəniyyət, ictimai-siyasi xadimlərlə olan görüşlərdə tez-tez işlədir. İkinci şəxs cəmi "siz" əvəzliyi Prezident

Sarayındakı ciddi məsələlərin müzakirəsində, eləcə də dövlətlərarası münasibətlərin həllənməsində auditori-yaları səfərbər edir. Üçüncü şəxs cəmi "o", cəmi "onlar" əvəzlilikləri Heydər Əliyev nitqlərində müstəqilliyimizə qənim kəsilən qüvvələrə qarşı, xarici təcavüzkar dövlətlərin rəhbərlərinə qarşı münasibətdə cox işlədilir; İnkər əvəzlilikləri böyük natiqin çıxışlarında müstəqilliyimizin təsdiqi kimi səslənir və bu zaman müəyyən şəxs əvəzlilikləri ilə, eləcə də təyin əvəzlilikləri ilə harmoniya yaradır;

Heydər Əliyevin nitqində feil fəslində dosent Zamanov feili zamanlar üzrə, şəkillər üzrə yaratdıqları üslubi imkanları, eləcə də feilin lüğəvi mənalarnı araşdırmışdır ki, bu da böyük natiqin zaman uzlaşmalarına ciddi diqqət yetirməsi ilə bağlıdır; Heydər Əliyevin nitqində "xatirimdədir" modal sözü feilin keçmiş zamanı ilə cox gözəl harmoniya yaradır, bu modal sözün arxasınca auditoriya böyük natiqə qoşularaq keçmiş qayıdır, nitq böyük həvəslə qəbul olunur; Heydər Əliyevin nitqlərinin əsasında təfəkkür və nitq feilləri durur ki, bu da təfəkkür və nitq proseslərinin vəhdətindən xəbər verir; Qəti gələcək zamana Heydər Əliyevin müstəqillik yolunda geri çəkilməyin mümkünsüz olduğu çıxış və nitqlərində daha cox təsadüf edir; Heydər Əliyevin nitqləri təfəkkür feilləri ilə zəngindir. Bu feillər müxtəlif çeşidli auditoriyalarda, xüsusən də mütəfəkkür şəxsiyyətlərin yubileylərində işlədilir; Heydər Əliyevin qətiyyətli çıxışlarında feilin vacib şəkli ilə qəti gələcək zaman cox vaxt birgə təsadüf olunur; Böyük natiqin dilində feilin şərt şəkli qəti gələcək zamanla və feilin ömr şəkli ilə çulğalaraq qətiyyətli dövlət başçısının Heydər Əliyevin nitqini yaradır; Heydər Əliyevin nitqində feilin vacib şəkli müstəqilliyin ilk dövrlərində, ölkə iqtisadiyyatının ağır, böhranlı anlarında daha cox istifadə olunur; Heydər Əliyevin ölkə problemləri ilə bağlı keçirdiyi müşavirələrdə çatışmazlıqlar və nöqsanların yaranma şərtlərini feilin şərt şəkli vasitəsilə ortaya qoyur, sonda isə feilin vacib və ömr şəkilləri ilə vəziyyətdən çıxmağın yollarını göstərir;

Feilin şərt şəkli ilə qəti gələcək zaman arasında nitq əlaqəsi və bu zaman şərt bağlayıcılarının da nitq prosesinə qoşulması Heydər Əliyevin nitqlərində belə bir sxem yaratmağa imkan verir: şərt bağlayıcısı-feilin şərt şəkli-feilin qəti gələcək zamanı;

Müəllifin apardığı işin əsas, ana məzmunu ondan ibarətdir ki, ilk baxışda cox da semantik mənə daşımayan nitq hissələrini, o cümlədən zərflərin ulu öndərin nitqlərində üslubiyyət yaratmasını tədqiqatə cəlb edərək maraqlı fikirlər ortaya qoya bilmişdir. Həmin yekun müddəalarla tanış olmaq yerinə düşər: Heydər Əliyevin nitqində düzəltmə tərzihərəkət zərfləri - "cəsərlə", "qəhrəmanlıqla" - "daha" qüvvələndirici ədatları ilə müştərək işlənərək zərfləri gücləndirir. Bu zərfləri vətənpərvərliklə bağlı çıxışlarda böyük natiq tez-tez işlədir; "Günü-gündən" mürəkkəb zaman zərfləri böyük natiqin nitqində tez-tez təkrar olunur ki, bu zərfin köməyi ilə dinamik zamanda baş verməli məsələlər izah olunur; Hər iki tərəfi şəkilçi qəbul etmiş sözlərin təkrarı kimi "gündən-günə" zərfləri hərəkətin tempini bildirmək məqamlarında daha cox işlədilir; Başqa bir mürəkkəb zaman zərfləri "gecə-gündüz" böyük natiqin dilində bir sıra vacib məsələlərin həlli yolunda çalışmağı ifadə edir; Zərflər Heydər Əliyevin nitqində frazeoloji birləşmələrlə müştərək işlənərək onun nitqini cazibədar edir; Heydər Əliyevin həyatda tutduğu mövqə ilə nitqlərində işlətdiyi zərflər arasında dialektik vəhdət mövcuddur; Tərzihərəkət zərfləri böyük natiqə fikrini səliss və gözəl ifadə etməyə imkan verir, nitqin dinamikliyini təmin edir; Biri şəkilçi qəbul etmiş eyni sözlərin təkrarı ilə yaranan mürəkkəb tərzihərəkət zərfləri içərisində Heydər Əliyevin nitqində tez-tez müşahidə etdiyimiz "yan-yana", "üz-üzə"dir. Bu bir daha böyük natiqin xalqı ilə üz-üzə olmaqdan şərəf duyduğunu göstərir; Zamanla, vaxtla işini uyğunlaşdıraraq, zamana və vaxta qiymət qoyan Heydər Əliyevin nitqlərində zaman zərflərinin yeri həmişə var; Başqa bir mürəkkəb zaman zərfləri "gecə-gündüz" böyük natiqin dilində bir sıra həyatı vacib məsələlərin həlli yolunda çalışmağı ifadə edir.

hərəkət zərfləri böyük natiqə fikrini səliss və gözəl ifadə etməyə imkan verir, nitqin dinamikliyini təmin edir; Biri şəkilçi qəbul etmiş eyni sözlərin təkrarı ilə yaranan mürəkkəb tərzihərəkət zərfləri içərisində Heydər Əliyevin nitqində tez-tez müşahidə etdiyimiz "yan-yana", "üz-üzə"dir. Bu bir daha böyük natiqin xalqı ilə üz-üzə olmaqdan şərəf duyduğunu göstərir; Zamanla, vaxtla işini uyğunlaşdıraraq, zamana və vaxta qiymət qoyan Heydər Əliyevin nitqlərində zaman zərflərinin yeri həmişə var; Başqa bir mürəkkəb zaman zərfləri "gecə-gündüz" böyük natiqin dilində bir sıra həyatı vacib məsələlərin həlli yolunda çalışmağı ifadə edir.

Dosent Zamanovun monoqrafiyasının II cildində II fəsil "Heydər Əliyevin nitqlərində köməkçi nitq hissələri" adlanır. Müəllifin II fəslin girişində işlətdiyi cümlə mühüm əhəmiyyət kəsb edir: "Heydər Əliyevin nitqlərinin tədqiqi belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, ulu öndərin nitqlərində ekspressivlik qazanırmaq, əlvanlıq yaratmaq baxımından əsas və köməkçi nitq hissələri arasında xüsusi bir sədd yoxdur". Klassiklərin yaradıcılığında nitq hissələrini araşdıran müəlliflərin elmi-tədqiqat işlərinə hörmətlə yanaşaraq Nəsimi divanında və Heydər Əliyevin nitqlərində "üçün" qoşmasının müqayisəli öyrənilməsi bir daha "dili Allah yaşadır, dili böyük sənətkarlar, görkəmli dövlət və siyasi xadimlər yaşadır" müddəasının doğruluğunu sübuta yetirir. "Üçün" qoşması Nəsimi dilində:

Yoxdur vəfası zərrəcə könlümdə dünyanı,
Ol bivəfaya anıncün bivəfa derəm.

yaxud
Gər aşıq isəm sidq ilə şol dilbər üçün gəl,
Can ilə cahan ortaya qoy, tərkisər ilə.

Bu qoşma Heydər Əliyev nitqində: "Gələcəkdə sizin cox böyük imkanlarınız olacaqdır. Siz müxtəlif arzularınızı, istəklərinizi yerinə yetirmək üçün, cəmiyyətdə layiqli yer tutmaq üçün, ölkəyə, vətənə, millətə faydalı olmaq üçün oxuduğunuz dövrlərdə ali məktəblərin bütün imkanlarından istifadə edib gərək yüksək bilik toplayasınız, özünüzlə gələcəyə hazırlayasınız".

Azərbaycan siyasi natiqliyinin banilərindən biri hesab olunan Heydər Əliyevin nitqini ədatlırsız təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Söz və cümlənin mənasını qüvvələndirdiyi üçün işlədilən köməkçi nitq hissəsi olan ədat böyük natiqin çıxışlarında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyev nitqinin üslubi-morfoloji xüsusiyyətləri araşdırılsa da bu araşdırmalar içərisində ədatlar tədqiqat obyektinə olmamışdır. Mənəca müxtəlif olan ədatların Heydər Əliyevin nitqində yerini müəyyənləşdirmək, onların bir-biri ilə

münasibətini açıqlamaq Nağdəli müəllimə nəsihət olmuşdur. "Heydər Əliyevin nitqində ədatlar" fəslinin sonu bir sıra elmi müddəalara zənginliyi ilə seçilir: "Beləliklə, Heydər Əliyevin nitqində ədatların tədqiqi aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir: Heydər Əliyevin nitqində ədatların ayrı-ayrılıqda, eləcə də bir-biriylə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi gələcəkdə dilçi alimlərimizin qarşısında duran mühüm tədqiqat işidir; Ədatların əsas nitq hissələri və digər nitq elementləri ilə vəhdətdə öyrənilməsi vacib-dir;

Qüvvələndirici ədatlar çıxışda ana fikrin, əsas fikrin auditoriyalara çatdırılmasında, gərgin ictimai-siyasi proseslərdə, ölkə həyatının böhranlı anlarında daha cox istifadə olunur; Dəqiqləşdirici ədatlar Heydər Əliyevin nitqindəki izahedicilik məziyyətindən kənarda qalmır. Bu ədatlar müxtəlif növ auditoriyalarda, gah el-mimimizdə, gah tariximizdə, gah ölkə daxili münasibətlərin, gah da dünya miqyaslı incə problemlərin həllənməsində səslənir; sual ədatları nitqin polemik səciyyə daşımaları təmin edir, nitq prosesinə bütün dinləyicilər qoşulur; təsdiq və inkar ədatları güclü iradə sahibi olan Heydər Əliyev şəxsiyyətinin nitqdə qarşıya qoyulan məsələlərə birmənalı fikrini ortaya qoyur".

Heydər Əliyev nitqində "Allaha şükürlər olsun ki" modal sözü müstəqilliyimizə xidmət edən hər bir şeyə, hətta radio-televiziyaya qulləsinin inşasına da tətbiq edilir: "Allah şükürlər olsun ki, son iki il müddətində bu tikintiyə böyük təkən verdik və artıq başa çatdırılıb. Siz də, sizinlə bərabər mən də cox böyük iftixar, məmnuniyyət hissi ilə buraya toplaşmışıq və Azərbaycanın fəxri olan radio-televiziyaya qulləsinin, ötürücüsünün açılışında iştirak edirik. Qəti təsdiq bildiren "şübhəsiz ki" modal sözü böyük natiqin dilində təkrarlanaraq auditoriyada şübhə yeri qoymur, ərazi bütövlüyümüzün təmin olunmasında, sərhədlərin toxunulmazlığında, işğal olunmuş ərazilərin qəsbkarlardan təmizlənməsində güzəştə yer olmayacağını bəyan edir;

Gərçəkliyə uyğunluğun qəti təsdiqini bildiren "əlbəttə" və "şübhəsiz" moda sözləri böyük natiqin dilində müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi prosesləri, iqtisadiyyatdakı qanunauyğunsuzluqları çözmək, araşdırmaq baxımından diqqətəlayiqdir;

XX əsrin son mərhələsində dünyada baş verən məhəlli, regional münaqişələrə, insanların rahatlığını pozan toqquşmalara, vuruşmalara Heydər Əliyev "təəssüf ki" modal sözün köməyiylə təəssüf edir;

Heydər Əliyev nitqində "təəssüf ki" modal sözü keçmişimizdə baş verən neqativ hallara yönəlir;

Modal sözlər içərisində "təəssüf ki", "təəssüflər olsun ki" kimi mürəkkəb modal sözlər Heydər Əliyev nitqində cəmiyyətdə müxtəlif sahələrdəki çatışmazlıqlar, nöqsanlar cəmiyyətdə zidd hərəkətlər müşahidə ediləndə işlədir;

"Zənnimcə" modal sözü Heydər Əliyevin nitqində gələcəyə yönələn elmi fikirlərin auditoriyaya izahı ilə bağlı məqamlarda öz yerini tapır;

Natiqlik sənətində hadisələrə natqin öz baxışlarını şəxsi fikirlərini bildiren "zənnimcə", "fikrimcə" modal sözləri Heydər Əliyev nitqlərini də tərk etmir;

"Xatirinizdədirsə" modal sözün köməyi ilə Heydər Əliyev auditoriyaya özü ilə keçmişə aparır, auditoriyada canlanma yaradır, auditoriyanı diqqətin yayınması kimi hallardan xilas edir;

Heydər Əliyev öz şəxsi mənafeələrini, şəxsi məqsədlərini ön planda saxlayan qruplara təəssüf edir. Bəzən təəssüf modal sözü həm söz, həm də cümlə rolunu oynayır;

(Davamı 5-ci səhifədə)

(Əvvəli 3-cü səhifədə)

“Bilirsiniz” modal sözü ilə həmişəki kimi insan fəlsəfəsinə keçir. İnsanın öz düşüncələrində, fikirlərində sərbəst olması ideyasını ön planda saxlayır. Heydər Əliyev böyüklüyünə xas olan bir dillə təvazökarlıq və səmimiyyətlə bağışlaya bilir, hər kəsi öz vicdanı ilə baş-başa qoyur; “Bilirsiniz” modal sözü bö-yük natiqin nitqində gah fəlsəfi fikirlərin, gah siyasi plüralizmin, gah da adi məişət məsələlərinə münasibət tələb olunan məqamlarda işlədilir;

Araşdırmalar göstərir ki, “bilirsiniz” modal sözü Heydər Əliyevin fəlsəfi, tarixi dəyərlərə malik nitqlərində daha çox işlədilir; “Bilirsiniz” modal sözünü eşidən auditoriya özünü Heydər Əliyevin fəlsəfi fikirlərinin sehrinə düşəcəyinə hazırlayır;

“Beləliklə” modal sözü Heydər Əliyevin müşavirlərə yekun vurmaq məqamlarına daha çox təsadüf edir;

Heydər Əliyevin nitqlərinin mühüm bir gücü milli ruhu əks etdirən leksik vahidlərlə-frazeoloji birləşmələrlə zənginliyindədir. Frazeoloji birləşmələrə böyük natiqin müxtəlif çeşidli auditoriyalardakı çıxışlarında tez-tez rast gəlinir.

Bu fəsildə frazeoloji birləşmələrin Heydər Əliyevin nitq arxitektikasındakı yeri müəy-yönləşdirilir, digər nitq elementləri ilə əlaqələri tədqiq edilir. Heydər Əliyevin nitqindəki frazeoloji birləşmələr üslublardan və müxtəlif məsələlərin həllini tapdığı auditoriyalardan asılı olaraq nəzərdən keçirilmişdir

Heydər Əliyevin frazeoloji birləşmələrinə xalq ruhu hakimdir, elə bu tip frazeoloji birləşmələrin auditoriyalarda işlənməsi nitqin dinləyicilərə olan təsir gücünü dəfələrlə artırır məqamlarında daha çox təsadüf edir köməyi ilə bizə göstərir tez-tez işlədilir;

Böyük natiqin dilində ciddi, qlobal məsələlər auditoriyalara sadə, ümumişlək, xalq ruhundan qidalanan frazeoloji birləşmələrin köməyi ilə çatdırılır;

Ölkələrarası münasibətlərə və əlaqələrə gəlinə bir sıra tez-tez işlənən frazeoloji birləşmələrə təsadüf edilir: Bu sıradan “əlaqələri yüksək səviyyəyə qaldırmaq”, “əlaqələri dərinləşdirmək”, yaxud “əlaqələri genişləndirmək” frazeoloji birləşmələrini nümunə göstərə bilərik

Frazeoloji birləşmələrin köməyi ilə xalqın dil yaddaşı təzənlənir, arxaikliklə müasirlik çulğalaşır;

Türkdilli xalqlarla bağlı nitq və çıxışlarında bir sıra mürəkkəb frazeoloji birləşmələr işlənir. Bu sıraya “tarixi köklərə malik olmaq”, “köklərin əsrlərin dərinliklərinə gedib çıxması” kimi frazeoloji söz birləşmələri aiddir;

Azərbaycanın idman uğurları ilə bağlı idman-çıxarımızla görüşlərdə “nailiyyətləri yüksək qiymət-ləndirmək”, “nailiyyətlər əldə etmək” frazeoloji birləşmələrindən geniş istifadə edir;

Təvazökarlıqla bağlı, dünya malına aludə olmamaqla bağlı bir sıra frazeoloji birləşmələr işlənir. Bu sıradan “mənsəbdə gözü olmamaq” frazeoloji birləşməsi mühümdür; Heydər Əliyevin dini-məişət üslublu nitqlərində tez-tez işlətdiyi frazeoloji birləşmələr içərisində “baş əymək”, “başsağlığı vermək”, “rəhmət eləmək” mühüm yer tutur

“Tarixi qaralamaq olmaz” frazeoloji birləşməsi ilə böyük natiq tarix fəlsəfəsinə aid fikirlərini auditoriyalara ünvanlayır; “Böyük olmaq üçün yaranmış tarixi şəxsiyyətlər kiçik hissiyyatlarla yaşaya bilməz” fəlsəfəsinə uyğun olaraq Heydər Əliyevin nitqində “kənara qoymaq”, “kiçik hissiyyatı kənara qoymaq” frazeoloji birləşmələr mövcuddur; Öz xalqı qarşısında, xalqın gələcəyi, möv-cud-luğu baxımından meydanlara atılan və bu zaman məsuliyyətini dilə gətirən Heydər Əliyevin nitqlərində tez-tez öz “üzərimə götürmək” frazeoloji birləşməsinə əşidirik; Dövlət quran lider - Heydər Əliyevin nitqində təbii ki özünəməxsus frazeoloji birləşmələr mövcuddur. Bu tip frazeoloji birləşmələrə “müzakirələr aparmaq”, “fikirləri nəzərə almaq”, “məsələnin üzərində dayanmaq” və s. aid ola bilər; “Yüksək

saxlamaq” frazeoloji söz birləşməsi “müəllim adını yüksək saxlamaq” mürəkkəb frazeoloji birləşmənin tərkibində ziyalılar auditoriyası qarşısında səslənərək təhsilimizə olan qayğıni əks etdirir;

Qaçqın və köçkün auditoriyasında tez-tez səslənən “dərd çəkmək” frazeoloji birləşməsi bir neçə dəfə təkrarlanmaqla bu frazeoloji birləşməni yaddaşlara hopdurur. Xalq “dərd çəkməsinin” səbəbini anlayır. Və burada “anlamaq” təfəkkür felini işlədərək böyük natiq problemlərə dərinləndən bələdliyini göstərir; Frazeoloji birləşmələrlə Heydər Əliyev Azərbaycan qadının, xüsusilə də qaçqın və köçkün qadınları xalqa, auditoriyalara tanıdır: “Yük götürmək”, “zəhmət çəkmək”, “əziyyət çəkmək”, “üzərində düşmək” frazeoloji birləşmələrlə böyük natiq qadınların cəmiyyətdəki rolunu göstərir.

Dosent Zamanovun təkcə sinonimlərlə bağlı irəli sürdüyü müddəalar gələcəkdə sinonimlərlə bağlı elmi-tədqiqat işləri aparmaq niyyətində olan tədqiqatçılar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. “Heydər Əliyevin nitqində sinonimlər” fəslində müəllif nitqin semantikasını gücləndirən, xəlqiliyə söykənən sinonimlərlə bağlı dəyərli fikirləri aşağıdakı müddəalarla yekunlaşdırmışdır.

Şəhidliklə bağlı işlədilən sinonimlər: “Kəlbəcər torpaqlarını qoruyarkən, müdafiə edərək canlarını qurban vermiş, şəhid olmuş oğullarımızın, qızlarımızın xatirəsi qarşısında baş əyirəm”.

Heydər Əliyevin nitq və çıxışlarının təhlili göstərir ki, dilimizin, nitqimizin inkişafı ilə bağlı istifadə edilən sinonimlər həmişə cazibə gücünü özündə saxlayır;

Sinonim cərgələr əksər vaxtlarda böyük natiqin çıxışlarının giriş hissələrinə təsadüf edir. Auditoriya elə giriş hissədə Heydər Əliyevin nitq cazibəsinə düşür;

Heydər Əliyevin çıxışlarında özünəməxsus sinonimlər üzə çıxır ki, bu Azərbaycan dilinin sinonimlər yaratmaq imkanının genişliyini bir daha göstərir;

Heydər Əliyev nitqində səslənən sinonimlərin bir məziyyəti, bir özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, sinonimin ikinci və üçüncü tərəfləri izah xarakterində olur. Məsələn, böyük natiq “vətəndaş müharibəsi” deyirsə, sonrakı sinonim “qardaş qanın axılması” kimi səslənir; Nitqin gedində böyük natiq gah ümumişlək, loru gah da yüksək kitab leksikasında olan sözləri sinonimləşdirir. Dinləyicilər üçün əlavə izaha, şərhə ehtiyac qalmır; Heydər Əliyev nitqlərindəki sinonim cərgələrin ayrı-ayrı tərkib hissələri birbaşa sinonim olmasa da çıxışlarda auditoriya bunları bir-birindən ayrılmaz, bir-birini gücləndirən və nitqin auditoriyaya olan təsirini artırən sinonimlər olduğunu qəbul edir;

Çox hallarda sinonimləri deyərdik ki, böyük natiq özü yaradır, ən maraqlı cəhət kimi bu sinonimlərin şifahi nitqdə spontan alınaraq natiqin qarşıya qoyduğu məsələni həll etməyə imkan verir; Sinonimlər ədatların təkrarı ilə harmoniya yaradaraq nitqin ekspressivliyini yüksəldir; Böyük natiqin dilində sinonimlər təkrarlarla çulğalaşa, yüksək nitq effekti yarada bilər; Böyük natiqin dilində sinonimlərin antonimlərlə də çulğalaşır. Məhz antonimlərin sinonimləri möhkəmləndirmək yolunda mühüm leksikoloji vahidlərə çevrilir; XX əsrin 90-cı illərindəki müstəqilliklə bağlı tələpəklü dövrlərdə həmin mərhələ “ağır, məsuliyyətli, çətin” sinonimləri ilə xarakterizə olunur;

Heydər Əliyevin nitqlərindəki sinonimlər həm də türk və Azərbaycan dilində eyni sözlərin sinonimləşməsi ilə baş verir; Heydər Əliyevin nitqində işlədilən sinonimlər müxtəlif üslublarda öz yerini tapır, bədii-publisistik ruhlı çıxışlarında böyük natiqin dilində sinonimlər aşib-daşır, frazeoloji söz birləşmələrindən yaranan sinonim cərgələr auditoriyaları bəzəyir; Sadə məişət üslublu sinonimlər insanları əxlaqi cəhətdən tərənnüm etmək məqamlarında eləcə də ciddi dövlət tədbirlərində istifadə olunur; Dini-fəlsəfi, dini-əxlaqi çıxışlarda Heydər Əliyevin işlətdiyi sinonim cərgələr Azərbaycan nitq mədəniyyətinin formalaşması yolunda əvəzsiz incilərdir. Bu sinonim cərgələr bir daha Azərbaycan dilinin zənginliyindən və böyük natiqin dilimizin dərin qatlarına bələdliyindən xəbər verir;

Beləliklə, Nağdəli müəllimin “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” monoqrafiyasının II cildinə qısa bir səyahət etməklə siyasi natiqlikdə üslubiyyət məsələlərinə yeni baxışın şahidi olduq. Növbəti məqaləmizdə “Kredo” oxucuları ilə birgə monoqrafiyanın III cildində müəllifin Heydər Əliyevin şifahi, spontan söylədiyi nitqlərində etika və estetika problemlərinə elmi-fəlsəfi baxışların şahidi olacağıq.

Natəvan HACIYEVA,
Azərbaycan Tibb Universitetinin
Azərbaycan dili kafedrasının müdiri,
professor, filologiya elmləri doktoru